

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

16

Darius Staliūnas
Visuomenė be universiteto?
(Aukštosios mokyklos
atkūrimo problema Lietuvoje:
XIXa. vidurys - XXa. pradžia)

2000

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

Lietuvos istorijos institutas

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJOS

16

Darius Staliūnas
Visuomenė be universiteto?
*(Aukštosios mokyklos atkūrimo problema Lietuvoje:
XIXa. vidurys - XXa. pradžia)*

VILNIUS

LII
LEIDYKLA

2000

UDK 947.45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Darius Staliūnas
Giedrius Subačius

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-780-30-6

© Darius Staliūnas, 2000
© Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, 2000
© Lietuvos istorijos institutas, 2000

TURINYS

PRATARMĖ.....	7
ĮVADAS.....	8
1832–1855 M.: VILNIAUS UNIVERSITETO UŽDARYMAS IR RUSIJOS ŠVIETIMO SISTEMOS LUOMIŠKUMAS.....	18
XIX A. 6-OJO DEŠIMTMEČIO ANTROJI PUSĖ: RUSIŠKOS AUKŠTOSIOS MOKYKLOS SUMANYMAI.....	25
Lietuvos bajorija socialinių-ekonominių ir politinių pertvarkymų akivaizdoje.....	25
Lietuvos bajorijos peticijos dėl aukštosios mokyklos įkūrimo 1855–1856 m.....	29
Aukštosios realinės mokyklos Vilniuje projektas 1857–1859 m.....	32
Vilniaus archeologijos komisija – pakopa į universitetą.....	36
1860–1861 M.: KOVOS DĖL VILNIAUS UNIVERSITETO ATKŪRIMO PRADŽIA.....	38
Tarptautinės konsteliacijos kaita ir „lenkų klausimas“.....	38
Kur turi mokytis Šiaurės Vakarų krašto jaunimas?.....	42
Politinės Lietuvos „baltųjų“ orientacijos ir „derybos“ su valdžia.....	45
Vilniau švietimo apygardos vadovybės nuostatos.....	53
1862–1863 M. SAUSIO MĖNUO: KOVOS DĖL VILNIAUS UNIVERSITETO ATKŪRIMO APOGĖJUS.....	55
Tarptautinė situacija 1861 m. pabaigoje – 1862 m. pradžioje ir „lenkų klausimas“.....	55
Viktoras Starzeński ir Vladimiras Nazimovas.....	56
Lietuvos „baltųjų“ švietimo sistemos reformavimo programa.....	59
Vilniaus generalgubernatoriaus „tautinės politikos“ receptai 1862 m. vasarą.....	64
Viktoro Starzeński veikla 1862 m. antroje pusėje.....	66
Nauja „tautinė politika“ Šiaurės Vakarų krašte 1862 m. pabaigoje – 1863 m. pradžioje?.....	70
1863–1873 M.: RUSIFIKACINIAI AUKŠTOSIOS MOKYKLOS ĮKŪRIMO PROJEKTAI.....	76
Michailo Muravjovo sumanymas steigti universitetą Vilniuje.....	76
Aukštosios stačiatikių dvasinės akademijos projektas 1863–1864 m.....	88

Rusifikaciniai aukštosios mokyklos projektai 7-ojo dešimtmečio pabaigoje – 8-ojo dešimtmečio pradžioje.....	93
„LIETUVIŠKŲ STIPENDIJŲ“ GENEZĖ.....	100
Stipendijų steigimo aplinkybės.....	100
Aleksandro Hilferdingo etnopolitinės projekcijos.....	105
Stipendijų skyrimo tvarka.....	108
XIX A. PABAIGA – XX A. PRADŽIA: VILNIAUS ŽEMĖS ŪKIO DRAUGIJOS INICIATYVA RUSIJOS „TAUTINĖS POLITIKOS“ KONTEKSTE.....	110
Rusijos „tautinė politika“ ir aukštasis mokslas XIX a. pabaigoje.....	110
Vilniaus žemės ūkio draugijos sumanymas.....	113
Valdžia ir aukštosios mokyklos steigimo Šiaurės Vakarų krašte problema.....	117
POLITINĖS TENDENCIJOS LIETUVOJE 1905–1907 M. IR VILNIAUS UNIVERSITETO ATKŪRIMO KONCEPCIJOS.....	124
Politinės tendencijos Lietuvoje.....	124
Lietuviškasis universitetas.....	129
Lenkiškasis universitetas.....	132
Lietuvos universitetas.....	132
Rusiškasis universitetas.....	138
1908–1914 M.: VALDŽIOS POLITIKA IR VISUOMENĖS INTERESŲ POLIARIZACIJA.....	142
Vilniaus m. dūmos iniciatyva 1907 m. pabaigoje.....	142
Visuomenės interesų poliarizacija aukštojo mokslo srityje.....	147
Rusijos „tautinė politika“ ir galimybė įkurti aukštąją mokyklą Šiaurės Vakarų krašte.....	150
VILNIUS AR KAUNAS? SOCIOKULTŪRINĖS IR IDĖJINĖS UNIVERSITETO SUKŪRIMO KAUNE PRIELAIDOS XX A. PRADŽIOJE.....	156
Lietuvių klerikalų etnokultūrinė orientacija XX a. pradžioje.....	156
Kaunas kaip etnografinės ir klerikalinės Lietuvos centras.....	160
XX a. pradžios alternatyva: Vilnius ar Kaunas	162
IŠVADOS.....	166
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA.....	171
TRUMPINIAI.....	187
SUMMARY.....	188
STRESZCZENIE.....	199
ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ.....	210

Jeigu Muravjovas būtų gavęs pritarimą Peterburge, galima beveik neabejoti, kad jam būtų pavykę įgyvendinti šį sumanymą. Juk šioje įstaigoje per dvejus metus buvo galima gauti išsilavinimą, kuris prilygintas universitetiniam. Be to, šiam tikslui turėjo padėti ir numatytos 50 stipendijų po 200 rublių kiekviena. Stipendininkai, baigę aukštąją mokyklą, turėjo atidirbti tam tikrą metų skaičių (kuris „Projekte“ nebuvo nustatytas) Šiaurės Vakarų krašte.

Gavęs minėtus tris dokumentus kartu su būsimos aukštosios mokyklos sąmata, Muravjovas suprato, kad iš Šiaurės Vakarų krašto švietimo reikalams skiriamų lėšų nepavyks rasti papildomų 29 000 rublių, reikalingų naujai įstaigai. Todėl jis nusprendė kreiptis į oberprokurorą dėl šių lėšų⁶⁵. Tuo tarpu dvasinėje žinyboje, kaip jau minėta, nebūta didelio entuziazmo šiuo klausimu. Maskvos ir Kolomnos metropolitas abejojo, ar pavyks rasti naujai dvasinei akademijai kvalifikuotų profesorių bei lėšų. Be to, jo nuomone, įsteigus dvasinę akademiją, rezultatų gali tekti ilgokai laukti. Tuo tarpu dabartinė situacija reikalauja skubių sprendimų. Bažnyčios misiją šiame krašte, metropolito Filareto nuomone, gali atlikti ir dvasinių seminarijų auklėtiniai⁶⁶. Nepritarė Muravjovo sumanymui ir Sinodo oberprokuratoras Aleksejus Achmatovas. Taip žluogo šis paskutinis Muravjovo bandymas įsteigti aukštojo mokslo įstaigą Vilniuje.

Rusifikaciniai aukštosios mokyklos projektai 7-ojo dešimtmečio pabaigoje – 8-ojo dešimtmečio pradžioje

Po 1863 m. sukilimo numalšinimo ir septintojo dešimtmečio pradžios studentų bruzdėjimo susiklostė nepalanki situacija steigti naujus universitetus ne tik Šiaurės Vakarų krašte, bet ir kitose imperijos dalyse. Net savo liberalumu Rusijos vyriausybinuose sluoksniuose pasižymėjęs liaudies švietimo ministras Golovninai manė, kad Rusijoje yra pakankamai universitetų⁶⁷. Tokią išvadą iš dalies galėjo sąlygoti ir „objektyvi“ aplinkybė – imperijos universitetuose 7-ajame dešimtmetyje chroniškai trūko dėstytojų⁶⁸.

⁶⁵ Vilniaus generalgubernatoriaus 1864 m. rugsėjo [?] d. raštas Lietuvos ir Vilniaus metropolitui Josifui, *LVI*A, f. 378, BS, 1864 m., b. 13486, l. 44.

⁶⁶ *Виленский вестник*, 1889, № 261.

⁶⁷ Liaudies švietimo ministro 1865 m. rugsėjo 7 d. nuolankiausias pranešimas, *RVI*A, f. 851, ap. 1, b. 5, l. 362–376.

⁶⁸ A. Sinel, *The Classroom and the Chancellery: State Educational Reform in Russia under Count Dmitry Tolstoi*, Cambridge, 1973, p. 86–87.

Kita vertus, visų lygių imperijos valdininkai pakankamai aiškiai suvokė, kad visose gyvenimo sferose vykstantis modernizacijos procesas anksčiau ar vėliau vis tiek privers steigti aukštąją mokyklą Šiaurės Vakarų krašte. Būtent todėl energingai imtasi vidurinių mokyklų reformavimo. Strateginis šių pertvarkymų tikslas, kaip matyti iš valdininkų susirašinėjimo, buvo gimnazijų auklėtinių tautinės sudėties pakeitimas taip, kad jose pradėtų vyrėti „rusų kilmės ir stačiatikių tikybos“ mokiniai⁶⁹. Viena iš pagrindinių priemonių siekiant šio tikslo buvo gimnazijų skaičiaus mažinimas Šiaurės Vakarų krašte, nors tokia politika nebuvo vykdoma beatodairiškai. To neleido daryti Lietuvos geokultūrinė aplinka: „Atsižvelgiant į tai, kad Vakarų kraštas yra pasienio su Vakarų Europa kraštas, kad jis yra kaimynystėje su išsilavinusia Prūsija, Lenkijos Karalyste ir Kuršu, kur vietiniai gyventojai naudojami visomis priemonėmis savo vaikų švietimui ir kur vidurinių mokyklų skaičius yra nemažas ir dabar, ir nuolat didėja, negalima nepripažinti pateisinama tos nuomonės, kad, esant tokioms aplinkybėms, Vakarų kraštas tam, kad atsispirtų užsienio elementų įtakai, negali likti be stiprių rusiškų švietimo centrų, kokie turi būti visi vietiniai miestai su gimnazijomis“⁷⁰. Ypač svarbus šiame regione tapo lietuvių švietimas, kurie, anot VŠA globėjo Kornilovo, „patys savaime, be pašalinio, priešiško mums poveikio, neturi jokių separatistinių siekių ir gali jausti rusams, kaip įrodo faktai, visiškai draugišką nusistatymą; jie visada pasiduoda stipresnio prado įtakai: kai Vakarų krašto gimnazijose buvo įvesta dėstomoji lenkų kalba, žemaičiai, besimokę tose įstaigose, pradėjo kalbėti lenkiškai, o dabar, įsteigus liaudies mokyklas ir gimnazijas grynai rusiškos dvasios, jie mielai pasiduoda rusiškos įtakos viešpatavimui“⁷¹. Be to, čia jaučiamas labai didelis švietimo poreikis, todėl, samprotauja Kornilovas, uždarius Šiaulių gimnaziją, lietuviai vis tiek sieks išsilavinimo, tik jau ne rusiškose mokyklose, bet Mintaujoje, Rygoje, Liepojoje⁷².

Šis „patikimų“ imperijos valdinių įvaizdis palengvino lietuvių kelią į aukštąjį mokslą. Reikia tik prisiminti mūsų jau minėtas D. Tolstojaus pastangas netaikyti lietuviams 10% kvotos rusiškuose universitetuose bei „lietuviškas stipendijas“ (kurių genezę aptarsime kitame skyriuje). Tačiau šis rusų valdi-

⁶⁹ VŠA globėjo 1866 m. rugpjūčio 31 d. raštas Vilniaus generalgubernatoriui, И. Корнилов, *Русское дело...*, c. 98–115.

⁷⁰ Ibid., c. 102.

⁷¹ Ibid., c. 104.

⁷² Ibid., c. 104–105.

ninkų „palankumas“ lietuviams nebuvo susijęs su lietuvių kalbos, taigi ir aukštosios kultūros, viešomis funkcijomis, todėl ir lietuvių „patikimumas“ nebuvo pakankamas motyvas įsteigti aukštąją mokyklą Lietuvoje. Valdžios akimis žiūrint, čia vis dar vyravo lenkų civilizacija, ir tai trukdė valdžiai steigti Šiaurės Vakarų krašte universitetą ar kitą aukštojo mokslo įstaigą.

Būtent tokį motyvą 1865 m. nurodė Vilniaus generalgubernatorius Konstantinas Kaufmanas, kai Katkovas išskėlė mintį steigti Vilniuje medicinos-chirurgijos akademiją ir dvasinę seminariją⁷³.

Matyt, Muravjovo projektų nesėkmė buvo ilgam atšaldžiusi vietinių valdininkų iniciatyvas šioje srityje. Nauji aukštosios mokyklos steigimo Šiaurės Vakarų krašte projektai dienos šviesą išvydo tik 1868 m. pradžioje: Vilniaus gubernatorius siūlė steigti dvasinę akademiją su Teisės fakultetu⁷⁴. Aki-vaizdu, kad Teisės fakulteto reikalingumą suponavo kvalifikuotų valdininkų trūkumas Šiaurės Vakarų krašte. Šis gubernatoriaus pasiūlymas taip pat dar kartą parodė, kad bijoma kurti Lietuvoje net rusišką universitetą. Prieš universiteto steigimą Vilniuje 1868 m. pasisakė ir vienas iš slavofilų idėjinių vadovų Ivanas Aksakovas⁷⁵, ir paliekantis postą Vilniaus generalgubernatorius Eduardas Baranovas⁷⁶. Aksakovas pasiūlė steigti Vilniuje dvasinę stačiatikių akademiją, kuri „turėtų būti atvira visų luomų stačiatikiams; ji neturėtų apsiriboti vien specialiais teologiniais kursais; baigusiems mokslą akademijoje reikėtų suteikti teisę pasirinkti bet kokią gyvenimo būdą“. Akademija, pagal šį sumanymą, parūpintų „vietinių veikėjų valstybinei ir visuomeninei veiklai kontingentą“. Į ją galėtų stoti ir valstiečiai arba jiems galėtų būti įsteigtas technologijos institutas⁷⁷.

Aksakovo sumanymas, kaip ir minėtasis Vilniaus gubernatoriaus pasiūlymas, siekė tų pačių tikslų, kaip ir tuo metu rengti Stačiatikių bažnyčios reformavimo projektai. Kaip žinoma, 1869 m. gegužės 26 d. įstatymu buvo deklaruota, kad

⁷³ В. А. Твардовская, *Идеология пореформенного самодержавия...*, с. 64.

⁷⁴ Lietuvos stačiatikių metropolito 1868 m. rugsėjo 17 d. raporto kopija, *RVIA*, f. 797, ap. 38, b. 156, l. 26.

⁷⁵ И. С. Аксаков, *Задача России в Западном крае*, *Сочинения И. С. Аксакова. Польский вопрос и западно-русское дело. Еврейский вопрос. 1860–1886*, Москва, 1886, т. 3, с. 505–506.

⁷⁶ Vilniaus generalgubernatoriaus Baranovo raštas apie liaudies švietimą jo valdymo Šiaurės Vakarų krašte metu, parašytas paliekant jam šį postą, И. Корнилов, *Русское дело...*, с. 179.

⁷⁷ И. С. Аксаков, *Задача России в Западном крае*, op. cit., с. 506.

„stačiatikių dvasininkų vaikai asmeniškai nebepriklauso dvasiniam luomui“. Nuo 1867 m. dirbęs specialus komitetas parengė naują dvasinių akademijų statutą, kuriuo ir kitų luomų nariams atvertas kelias į šias mokymo įstaigas⁷⁸.

Pradėjus eiti pareigas naujam Vilniaus generalgubernatoriui Aleksandrui Potapovui, buvo atnaujintas susirašinėjimas tarp valdžios institucijų dėl dvasinės akademijos steigimo Vilniuje ir būtinų šiam reikalui finansų paieškos. Vilniaus generalgubernatorius Potapovas siūlė, kad akademija rengtų ir seminarijų bei gimnazijų istorijos ir kalbų mokytojus bei įvedus teisės kursą – valdininkus⁷⁹. VŠA globėjo Pompėjaus Batiuškovo nuomone, reikėtų steigti dvasinę akademiją su filologijos skyriumi. Į ją galėtų stoti ir gimnazijų auklėtiniai⁸⁰. Visas biurokratinis susirašinėjimas baigėsi tuo, kad stačiatikių arkivyskupas Makarijus 1869 m. gegužės 24 d. įteikė dvasinės akademijos Vilniuje projektą Sinodo oberprokurorui grafui D. Tolstojui⁸¹. Tuo tarpu Batiuškovo liudijimu, projektą ruošusi speciali komisija⁸². Vilniaus stačiatikių dvasinė akademija turėjusi būti įsteigta pagal naująjį, 1869 m. gegužės 30 d. priimtą dvasinių akademijų statutą⁸³, papildant dar ir Istorijos-filologijos fa-

⁷⁸ С. Римский, Церковная реформа, оп. cit., с. 173–174.

⁷⁹ Vilniaus generalgubernatoriaus 1869 m. kovo 4 d. rašto Lietuvos ir Vilniaus stačiatikių metropolitui juodraštis, *LVI A*, f. 378, BS, 1864 m., b. 13486, l. 29.

⁸⁰ П. Батюшков, Благая мысль. О духовной академии, *Гражданин*, 1889, № 296; Milovidovas rado archyve Batiuškovo pasiūlymus, kuriuose kalbama apie aukštąją mokyklą su dviem fakultetais – Teologijos ir Filologijos. Remdamasis VŠA globėjo mintimi, kad „mums nereikalingas pilnas universitetas, bet nors vienas jo fakultetas, arba geriau du fakultetai – Teologijos ir Filologijos kartu“, darė išvadą, kad jis pasisakė už universiteto steigimą: А. Милюидов, *Историческая справка...*, с. 22. Visi vėliau rašę autoriai net nedvejodami teigė, kad Batiuškovas siekęs steigti universitetą: L. Vladimirovas, Mėginimai atkurti, op. cit., p. 135; E. Aleksandravičius, Bandymai atgaivinti, op. cit., p. 159; A. Kulakauskas, Vilniaus universiteto, op. cit., p. 183. Nors mums nepavyko aptikti Milovidovo cituojamo dokumento, tačiau manome, kad minėta citata neleidžia daryti tokios išvados. Juo labiau kad visas kontekstas byloja ne universiteto naudai – tuose dokumentuose, kuriuos mums pavyko aptikti archyvuose, kalbama tik apie įvairius dvasinės akademijos steigimo Vilniuje variantus.

⁸¹ Lietuvos ir Vilniaus stačiatikių arkivyskupo 1869 m. raštas Sinodo oberprokurorui, *RVI A*, f. 797, ap. 39, b. 98, l. 1.

⁸² П. Батюшков, Благая мысль, оп. cit.

⁸³ Высочайше утвержденный устав православных духовных академий, *Полное собрание законов Российской империи, собрание второе*, 1869, Санкт-Петербург, 1873, т. 44, с. 545–554.

kultetu⁸⁴. Šis fakultetas buvo reikalingas tam, kad Vilniuje būtų galima rengti mokytojus Liaudies švietimo ministerijos mokykloms „stačiatikybės ir rusų tautiškumo dvasia“⁸⁵. Būtent toks projektuojamos aukštosios mokyklos pobūdis aiškiai rodė caro valdininkų bejėgiškumą lenkiškos civilizacijos Šiaurės Vakarų krašte atžvilgiu.

Istoriografijoje iki šiol buvo teigiama, kad šis dvasinės akademijos projektas žlugo, nes D. Tolstojus manė, kad šie du fakultetai nesuderinami vienoje mokymo įstaigoje⁸⁶, tačiau archyvinė medžiaga rodo, jog oberprokuro-ras palaikė šią idėją⁸⁷, o kliuvinys buvo lėšų trūkumas⁸⁸.

Kol vyko biurokratinis susirašinėjimas, 1869 m. officiozo „Vilenskij vest-nik“ puslapiuose prasidėjo „diskusija“, kokio tipo aukštosios mokyklos reikia Šiaurės Vakarų kraštui. „Laimėjo“ dvasinės akademijos šalininkai⁸⁹.

Žlugus dvasinės akademijos steigimo Vilniuje idėjai, specialistų trūku-mo problema liko. 1872 m. VŠA mokymo įstaigas apžiūrėjęs liaudies švieti-mo ministras D. Tolstojus buvo priverstas konstatuoti, kad šioje apygardoje trūksta universiteto, tačiau tokios mokymo įstaigos steigimo vieta, anot ministro,

⁸⁴ Stačiatikių dvasinės akademijos Vilniuje projektas, *RVIA*, f. 797, ap. 39, b. 98, l. 2–4. Jis paskelbtas: Ф. Тимов, Записка о русских поместных соборах и проект православной академии в Вильно Макария Булгакова, бывшего митрополита Московского, *Труды Киевской духовной академии*, 1906, февраль, с. 312–316. Vieną iš projekto redakcijų paskelbė M. Kojalovičius, tiesa, klaidingai datuodamas: М. Коялович, Проект православной духовной академии в Вильне (Митрополита Макария), *Церковный вестник*, 1890, № 2, с. 25–26; П. Жукович, *Записка о духовной академии...*, с. 7.

⁸⁵ Stačiatikių dvasinės akademijos Vilniuje projektas, *RVIA*, f. 797, ap. 39, b. 98, l. 2.

⁸⁶ А. Миловидов, *Историческая справка...*, с. 22; L. Vladimirovas, Mėginimai atkurti, op. cit., p. 135; E. Aleksandravičius, Bandymai atgaivinti, op. cit., p. 159; A. Kula-kauskas, Vilniaus universiteto, op. cit., p. 183.

⁸⁷ Sinodo oberprokuroro 1869 m. birželio 8 d. rašto finansų ministruui juodraštis, *RVIA*, f. 797, ap. 39, b. 98, l. 5–6.

⁸⁸ Finansų ministro 1869 m. rugsėjo 23 d. raštas Sinodo oberprokurorui, *ibid.*, l. 7.

⁸⁹ С. Шолкович, Некоторые сведения о бывшем университете в Вильне, *Виленский вестник*, 1869, № 22; [?]; К вопросу об учреждении в Вильне высшего учебного заведения, *ibid.*, № 24; [?]; Письмо из Минска, *ibid.*, № 29; С. Шолкович, Как отнеслось к вопросу об университете в Познани прусское правительство, *ibid.*, № 35; [?]; Еще к вопросу о высшем учебном заведении в Вильне, *ibid.*; [?]; К вопросу о филологическом отделении при духовной академии в Вильне. (Письмо из Мозыря), *ibid.*, № 47; X. [?]; Письмо из Минска, *ibid.*, № 69.

turėtų būti ne Vilnius, bet Polockas⁹⁰. D. Tolstojus pastebėjo, kad iš visu Rusijos europinės dalies švietimo apygardų tik viena VŠA neturi aukštosios mokyklos ir tai neigiamai veikia krašto švietimo žinybą. O vietines gimnazijas baigę mokiniai užplūsta Peterburgo ir Maskvos universitetus, kurie ir taip yra perpildyti. Ministras pastebėjo, kad pagrindinė aukštosios mokyklos nebuvimo priežastis susijusi su XIX a. pradžios Vilniaus universiteto pobūdžiu. Todėl dabar grafas siūlo steigti rusišką universitetą, kuris remtųsi rusiškais principais ir tvirtintų čia rusišką civilizaciją. Šiame kontekste buvo prisiminta ir Vokietija, kuri Strasbūre vietoj prancūziško universiteto įsteigė vokišką. Prioritetas parenkant vietą turėtų būti teikiamas, kaip jau minėta, Polockui, nes „Vilniuje dar gyvi prisiminimai apie priešišką mums buvusį ten universitetą, ir miestas tas, nepaisant žymaus rusiškos dvasios išplitimo, vis dar labiau nei kiti krašto miestai turi lenkišką atspalvį. O Polockas beveik rusiškas miestas, priklauso labiau surusintai gubernijai ir yra netoli Smolensko gubernijos, be to, jis labiau linksta prie vidinių rusiškų gubernijų nei prie vakarinių pakraščiu“⁹¹.

Reikia pastebėti, kad grafas D. Tolstojus buvo įpratęs priimti svarbius sprendimus po to, kai pats atvykdavo į vietą ir susipažindavo su situacija. Taip prieš kelerius metus, pavyzdžiui, atsitiko su Varšuvos universiteto reorganizacija. Sprendimą rusifikuoti Alma Mater Varšuvoje jis priėmė tik po to, kai pats ten apsilankė 1868 m. gegužės mėnesį⁹².

Tuo metu net pasklido gandas, kad į Polocką bus perkeltas Dorpat universitetas⁹³. Nors tokie gandai ir neturėjo stebinti. Galima net įtarti, kad jie atsirasdavo periodiškai. Šiek tiek anksčiau buvo pasklidęs gandas, kad iš Varšuvos į Vilnių bus perkelta aukštoji mokykla⁹⁴.

Nors liaudies švietimo ministro sumanymui iš principo dauguma valdininkų pritarė, tačiau iškilo daug problemų. Pirmiausia Vilniaus generalgubernatorius siūlė steigti tokį universitetą ne Polocke, bet Vitebske⁹⁵. Paskui iški-

⁹⁰ 1871–1873 m. Vilniaus generalgubernatoriaus ataskaita, *RVIA*, f. 1263, ap. 1, b. 3723, l. 92.

⁹¹ Liaudies švietimo ministro 1872 m. gruodžio 23 d. nuolankiausias pranešimas carui su Aleksandro II rezoliucija, *ibid.*, f. 733, ap. 147, b. 1073, l. 1–3.

⁹² S. Kienewicz, *Akademia Medyko-Chirurgiczna*, op. cit., s. 372.

⁹³ Liaudies švietimo ministerijos liaudies švietimo departamento direktoriaus 1872 m. gruodžio 23 d. raštas „Правительственный вестник“ redakcijai, *RVIA*, f. 733, ap. 147, b. 1073, l. 4, 5.

⁹⁴ S. Kienewicz, *Akademia Medyko-Chirurgiczna*, op. cit., s. 371.

⁹⁵ 1871–1873 m. Vilniaus generalgubernatoriaus ataskaita, *RVIA*, f. 1263, ap. 1, b. 3723, l. 92–93.

lo pastato problema. D. Tolstojus ketino įkurdinti universitetą Polocke esančios karinės gimnazijos patalpose⁹⁶, tačiau karinė žinyba pareikalavo kompensacijos⁹⁷. Tada liaudies švietimo ministras pakoregavo savo pasiūlymą. Dabar jis jau siūlė steigti iš pradžių tik du fakultetus, tiesa, nenurodydamas kuriuos būtent⁹⁸.

Istorinėje literatūroje aptinkame teiginį, esą šis sumanymas žlugo todėl, kad imperatorių nuo šios problemos atitraukė prasidėjęs Rusijos-Turkijos karas⁹⁹. Panašią priežastį XX a. pradžioje nurodydavo ir liaudies švietimo ministerijos pareigūnai¹⁰⁰. Mūsų rasti šaltiniai tokią hipotezę nei patvirtina, nei paneigia. Aleksandro II nurodymu sudaryta komisija, apsvarsčiusi liaudies švietimo ministro 1873 m. ataskaitą, kurioje jis taip pat buvo iškėlęs mintį apie universiteto steigimą Polocke¹⁰¹, nusprendė, kad reikia užsiimti ne naujos Alma Mater kūrimu, bet jau įkurto Novorosijsko universiteto stiprinimu ir įsteigti ten trūkstamą Medicinos fakultetą¹⁰².

Jeigu stačiatikių dvasinių akademijų steigimo sumanymų žlugimą dar galima paaiškinti bažnytinės valdžios nerangumu, tai įkurti universitetą labiausiai trukdė baimė, kad naujoje mokymo įstaigoje vėl įsivyras „lenkai“. Siekimas susilpninti šios etnopolitinės grupės įtaką, mūsų manymu, paskatino valdžią šiek tiek paremti lietuvių etnokultūrinę emancipaciją Lenkijos Karalystėje.

⁹⁶ Liaudies švietimo ministro 1872 m. gruodžio 23 d. nuolankiausias pranešimas carui su Aleksandro II rezoliucija, *ibid.*, f. 733, ap. 147, b. 1073, l. 3.

⁹⁷ Karo ministro 1873 m. vasario 5 d. raštas liaudies švietimo ministrui, *ibid.*, l. 10–11.

⁹⁸ Liaudies švietimo ministro 1873 m. kovo 18 d. raštas finansų ministrui, *ibid.*, l. 17.

⁹⁹ А. Миловидов, *Историческая справка...*, с. 25.

¹⁰⁰ Объяснительная записка к представлению министра народного просвещения об учреждении нового университета в России (На правах рукописи), Санкт-Петербург, 1907, *RVIA*, f. 733, ap. 153, b. 349, l. 38.

¹⁰¹ M. Hagen, *Hochschulunruhen und Regierungspolitik im russischen Reich vor 1914, Die Universitäten Dorpat/Tartu, Riga und Wilna/Vilnius 1579–1979. Beiträge zu ihrer Geschichte und ihrer Wirkung im Grenzgebiet zwischen West und Ost*, hrsg. von G. von Pistohlkors, T. U. Raun, P. Kaegbein, Köln, Wien, 1987, S. 53.

¹⁰² Išrašas iš komisijos, sudarytos 1873 m. liaudies švietimo ministro ataskaitai apsvartyti, žurnalo, be datos, su Aleksandro II rezoliucija, *RVIA*, f. 733, ap. 147, b. 1073, l. 20–21, 22.